

Bajram Ličina

MERIDIJAN BOLA PARIZ – STOKHOLM (Uz prepisku Celan – Zaks)

Ovaj kraći izbor iz korespondencije dva velika pjesnika koji su obilježili njemačko (i svjetsko) pjesništvo druge polovine 20. vijeka, Neli Zaks i Paula Celana, predstavlja pokušaj otkrivanja jednog zanimljivog štiva koje po svojoj umjetničkoj snazi i vrijednosti prevazilazi granice epistolarne forme i može se iščitavati i kao fragmentarni roman, kao psihološka drama sa uzletima, padovima, peripetijom i katastrofom. Ono što prepisci daje posebnu poetsku vrijednost i draž jeste "dijalog u pjesmama", jedna intenzivna i bogata razmijena pjesama nastalih, moglo bi se reći, kao posljedica (i podrška) pri susretu dva žestoka pjesnička subjekta.

Korespondencija je imala poluprivatan karakter, trajala je skoro punih 16 godina – od proljeća 1954. pa sve do kraja 1969. i značaj koji su joj pridavali sami pjesnici očituje se najbolje u brižljivosti sa kojom su pisma sačuvana; Celan je čak i većinu koverata sačuvaao, što je umnogome olakšalo njihovo datiranje.

Ukoliko od ovih pisama čitalac očekuje obilje biografskih i "zanatskih" *informacija* koje bi mu mogle poslužiti kao ključ za dešifrovanje pojedinih *tamnih* mjesta u djelima ova dva "teška", hermetična pjesnika, biće sasvim razočaran. Čak mu se njihov stil i jezik mogu učiniti stranim, apstraktnim, lišenim bilo kakvih narativnih elemenata. Rečenice koje se razmijenjuju između Pariza i Stokholma ne referiraju na neki unapred poznati sadržaj, već same stvaraju jedan novi u kome se poriče "stvarnost".

Međutim, ukoliko zanemarimo i odbacimo standardna očekivanja od ovakve vrste teksta, otkrivamo jednu emfatičnu povezanost, koju čini jedna nematerijalna linija: *meridijan bola i utjehe* između Pariza i Stokholma (Neli Zaks u pismu od 28. 10. 1959). Celan će tako nasloviti svoj poznati govor pri dodjeli Bihnerove nagrade. Ovi pjesnički meridijani su apstraktni, nemoguće ih je vidjeti, čuti ili osjetiti. Oni su skice, nacrti interpretacije svijeta, izgrađeni od smjese Biti i Ne-bitu, koju Celan uspoređuje s jezikom. Kod Neli Zaks postoji nulti meridijan, gdje se mrtvi skupljaju u jedan pupoljak, koji se u narednoj fazi otvara i preobražava u leptira. Tako mrtvi se mrtvi opet vraćaju u zbilju. Slova su antropomorfijski živa, usamljena bića sa vidljivim likom. Svijet je tijelo s krvotokom koji pjesnik prenosi u jedan božanski, ritmički red. Kao u Kabali, svijet je stvoren od riječi koje dolaze iz Ničeg, i meridijan je instrument koji pripada "tajnoj geometriji patnje". Kod Celana je meridijan isto tako produktivan, ali ne sa toliko sakralne sadržine.

Prepiska, dakle, funkcionira bez prisutnosti stvarnog individualnog i opšteg udesa koja se, ipak, osjeća i "vidi" u tekstu. Celan ne piše ništa o svojim rumunskim, Zaks ništa o berlinskim godinama nacionalsocijalizma, jer bi to bilo suvišno i jer se ova dva pjesnika i bez toga vrlo dobro razumiju. Nedostatak narativnih elemenata ima samo jedan, po svojem toku i posljedicama, dramatičan izuzetak. U trećem pismu Celan još maglovito govori o "lažnim zvijezdama", koje nas natkrivaju; slijedeće pismo priziva već jasnije, zlo-

slutnije "ove mračne dane" sa njihovim sablasnim "zar opet". Peto pismo svjedoči jasnije: "Ah, vi uopšte ne znate kako stvari stoje u Njemačkoj. Vidite, znam da vas ovim opterećujem, ali moram da vas obavijestim o mojim svežim iskustvima". Od tog momenta Celan se polagano puni tegobnim stvarima zemaljskim, oba pjesnika zapadaju u košmarne strahove, u fobije (progonjenja, prisluškivanja), bolesti i njihova pisma sve češće o tome govore. Pretpostavljamo da su ovi biografski podaci već poznati upućenom čitaocu i stoga ih ovdje nije potrebno isticati.

Za razliku od prozaičnog dijela pisama, gdje se skoro i ne može naći jedan primjer neslaganja ili rasprave, gdje vlada neograničeni imperativ potvrde, u drugom dijelu prepiske, u "dijalogu u pjesmama" stvari stoje drugačije. U ovom se dijelu sreću i kritička mjesta i distanciranja jedno od drugoga. U pjesmi *Cirih kod Rode Celan* otvoreno govori o jednoj tački razdvajanja: *O tvom bogu govorismo/Hulio sam protiv njega*. Kod Zaksove je teško ukazati kako (u pjesmama) reaguje na emfatično iskustvo Celanovog *iscjeljujućeg, svetog, jezika-domovine*. Dok Celan, pjesnik ekscesivnog intertekstualizma, koristi mnoge njene riječi, šifre i slikovna polja, pritom ih mijenjajući – *meridijan, svjetlost, zvijezda i kamen, ludilo* – poezija Neli Zaks daleko je manje propustljiva za direktne citate. Pronaći te tragove kod nje moguće je samo u formalnim mogućnostima samog jezika.

Da bi čitalac istinski uživao u ovom dijalogu, naravno, potrebno je da pred sobom ima kompletan tekst, jer je sasvim jasno, da procjena jednog pisma zavisi od poznavanja prethodnog pisma, na koje se odgovara. Ovaj kraći izbor iz te obimne i još uvijek neistražene prepiske ima cilj da probirljivog čitaoca podsjeti o njenome dragocjenom postojanju.

Neli Zaks, Paul Celan

IZ PREPISKE

Stokholm 21.12.1957

Bergsundsstrand 24

Dragi, poštovani pjesniče Paule Celane,

Vaše je pismo bilo jedna od većih radosti u mom životu. Vama su poznate moje stvari, imate ih kod sebe, tako da imam domovinu.

Zato sam dugo razmišljala o Vašoj želji da Vam pošaljem nešto neobjavljeno, što predstavlja veliku čast za mene.

Postoje zapisi i pjesme koje sam sakrila u vrijeme moje propasti, samo kao sredstvo za disanje, da se ne bih ugušila. I onda su stigle Vaše drage i ljubazne riječi i dale mi povoda da nešto od toga izdvojim, prepisem i priložim.¹

¹ U pismu su priložene slijedeće pjesme, koje su zatim takođe objavljene u časopisu *Botteghe Oscure*, s proljeća 1958: *Pogledaj, Danijel, Već proba jezik pijesak u hljebu, I ti si zvao i zvao, Dijete, Ne postoji riječ da skriva magični poljubac, Prašina govorim ja, Ah, da se tako malo shvaća.*